

OSOBENOSTI GOGOLJEVE PRIPOVETKE (II)

Humor – ironija, satira, groteska

Može se uočiti paralela između razvoja Gogolja-pisca i načina na koji koristi humor. U *Večerima...* nailazimo na razuzdan, neposredni, seljačko-idilični humor čiji je glavni pokretač niko drugi do sam đavo: „Mraz je još jače stegao i gore u visinama je tako zahladnelo da je đavo skakutao s jednoga kopitašca na drugo i duvao u promrzle šake ne bi li ih bar malo ugrijao. Nije ni teško promrznuti onome, ko po čitav dan tumara po paklu, u kome, kao što je poznato, zimi nije tako hladno kao kod nas. On tamo natakne kalpak i stane pred ognjište kao pravi glavni kuvar, pa s istim uživanjem peče grešnike s kakvim obično žene na Božić peku kobasice.“¹ Đavo kija od burmuta, ne voli pešačenje, ali voli da mu zveckea u džepu, da se kocka, i – ta „đavolska bagra ne drži postove“, uzvikuje deda iz *Izguljenog pisma* otišavši do pakla.

U pripovetkama *Mirgoroda – Starovremeske spahije, Taras Buljba* i *Vij* – humora gotovo da i nema, a ako se i gde-gde javi, prigušen je, ali zato *Priča o tome kako su se zavadili...*² vrca humorom koji postiže najrazličitijim efektima koji se uglavnom mogu svesti na jedan nivo – jezički. Jedno od ključnih sredstava u predstavljanju lika je i alogizam (kao što je slučaj s „divnim čovekom Ivanom Ivanovičem“ u jednom od narednih citata). Naime, retko ćemo sresti komičnu scenu ili događaj (npr. kad svinja uleće u sudnicu i zgrabi optužnicu), uvek je to kod Gogolja neka igra rečima, neobičan opis, stilska figura („Agafja Fedosejevna je na glavi nosila maramu, na nosu tri bradavice“)³. Ovakva karakterizacija pre je parodija sebe same.

„Glava Ivana Ivanoviča liči na rotkvu okrenutu nadole; glava Ivana Nikiforoviča na rotkvu okrenutu gore.“⁴ Dva junaka su jezgrovito i slikovito predstavljena kao lice i naličje jedne iste stvari. Uopšte, uvode se likovi na dotad skoro nepoznat način. To što je Akakijev krojač Petrovič čorav na jedno oko svakako umanjuje njegove radne sposobnosti, ali kakve veze ima njegovo rošavo lice sa spretnošću kojom je krpio pantalone i frakove i to „razume se, kada je bio trezan i kada u glavi nije imao nikakvih drugih planova“?

U sudskom sporu jedan od dva Ivana krajnje ozbiljnim i zvaničnim tonom objašnjava da je nazvan „gusanom, dok ceo srez mirgorodski zna da se ja ovom gnusnom životinjom nisam nikad nazivao, niti nameravam da se ubuduće nazivam“. Kao dokaz pruža se matična knjiga crkve Svete trojice, „a gusan, kako je svima iole učenim ljudima poznato, ne može biti zapisan u matičnu knjigu, jerbo gusan nije čovek, već živina, što je čak i onima koji nisu bili u seminariji opštepoznato“⁵.

¹ N. V. Gogolj, *Večeri u seocetu kraj Dikanjke*, str. 152.

² Prva ruska humoreska po rečima R. Šovarija.

³ N. V. Gogolj, *Mirgorod*, str. 183.

⁴ *Isto*, str. 172.

⁵ *Isto*, str. 190. Ovakvih primera bi se, posebno u ovoj priči, moglo naći gotovo na svakoj strani. Prijavlivanje krađe od strane jedne svinje i zahtev za njenim hapšenjem ili klanjem, ali da se dono-

Realizovanu metaforu Gogolj na najbolji način koristi u *Nosu*, *Portretu* i *Zapisima jednog ludaka*. Nos majora Kovaljova je „odšetao“, „živi“ portret zaista oživljava, a „živeti kao kralj“ se može, doduše, u ludnici. Raznim digresijama⁶, narušavanjem motivisanog pripovedanja i poigravanjem čitalačkom pažnjom Gogolj postiže i efekt autopoeitičnosti koji se bitno vezuje za tzv. postmodernu književnost.

Najčešće se komični efekat postiže beskrajnim ponavljanjem istih rečenica čiji je predmet obično neka sitnica kao što je i u našem gornjem primeru dijaloga Ivana Ivanoviča sa sudijom Demjanom Demjanovičem, ili npr. na samom početku te pripovetke: „Divnu dolamu ima Ivan Ivanovič! Savršenu! A astrahan što je! Uh, što je astrahan!... Kladim se da niko nema takvog astrahana“⁷, ili iznenadnim obrtom: „Znate li Agafju Fedosejevnu? To je ona što je odgrizla uho članu sudskoga veća. Divan je čovek Ivan Ivanovič!“⁸

Digresivnost je jedna od karakteristika Gogoljevog stvaranja kojom, takođe često, postiže komičan efekat poigravajući se pravilima motivisanog pripovedanja i našom čitalačkom pažnjom: „O ovome krojaču, razume se, ne bi trebalo mnogo govoriti, ali pošto je uobičajeno da se u pripovesti karakter svake ličnosti potpuno ocrtta, nema druge, nego i Petroviča na sredu“, i malo dalje: „Kad smo već spomenuli njegovu ženu, treba i o njoj kazati reč-dve; na žalost, o njoj se malo šta znalo, valjda samo toliko da je Petrovičeva žena i da na glavi nosi kapu a ne maramu“.⁹ To može biti i nemotivisana, besmislena digresija o nekoj sitnici: „Na mundiru načelnika policije bilo je osam dugmadi, a deveto, kako se pre dve godine za vreme litije, prilikom osvećivanja božjeg hrama, otkinulo, tako ga panduri i dan-danas ne mogu da nađu, premda načelnik policije, pri raportu koji mu kvartalni nadziratelji podnose svakog dana, uvek pita: da li se našlo dugme.“¹⁰

Nemotivisanim pripovedanjem, možda je bolje to definisati motivacijskim iskliznućem, Gogolj se vrlo rado koristi. Katkad je u pitanju nemotivisani gest junaka: „Starica ga dočeka, pokloni se, pa se zablenu nekud i ostade na mestu“; „Dolazak Ivana Nikiforoviča, i to još u sud, beše tako neobičan da sudija dreknu a sekretar prekide čitanje. Jedan od pisara, obučen u nešto nalik na sukneni polufрак, gurnu pero u usta a drugi proguta muvu. Čak i onaj invalid koji je obavljao dužnost kurira i stražara i do tog trenutka stajao na ulazu i češao se ispod prljave, na ramenu zakrpljene košulje, čak i on zinu i nagazi nekog na nogu.“¹¹ Katkad naratorovo skakanje s teme na temu, s jednog na drugi biografski detalj: „Njegova pedanterija išla je dotle da je odredio sebi da ženu ne ljubi više od dva puta na dan, a da je nekim slučajem ne bi još koji put poljubio, nikada nije stavljao u supu više od jedne kašičice bibera. Međutim, nedeljom to pravilo nije tako strogo poštovao, jer je tada

---

sociu vesti, pri tom, ako se budu pravile kobasice, pošalje par od onih od krvi i sala, jer ih Agrafena Timofejevna mnogo voli!

⁶ Treba se samo setiti one digresije-uvoda na samom početku *Šinjela* o tome kako je Akakije Akakijevič dobio ime.

⁷ N. V. Gogolj, *Izabrane pripovetke*, str. 134.

⁸ *Isto*, str. 134.

⁹ *Isto*, str. 258–259.

¹⁰ *Isto*, str. 169.

¹¹ N. V. Gogolj, *Mirgorod*, str. 176, 189–190.

ispijao po dve flaše piva i jednu flašu rakije od kima, koju je posle uvek kudio.“¹² I pored sviklosti na gotovo manir neočekivanog svršetka priče, poput kraja pripovetke *Zapisi jednog ludaka* i bradavice ispod nosa alžirskog beja, čitalac se (a samo se može zamišljati reakcija onog iz 19. veka), ipak, iznenadi kad, na svršetku priče (*Kako su se zavadili Ivan Ivanovič i Ivan Nikiforovič*), pročita: „Dosadno je na ovom svetu, gospodo!“ Po komičnom, i u isto vreme grotesknom, iz petrogradskog ciklusa izdvajaju se i *Nos*, *Šinjel* i, posebno, *Zapisi jednog ludaka*.

Onomastika kod Gogolja značajna je bar iz tri razloga. Prvi bi bio značenjski, drugi zvučkovni, a treći – humoristički. Govorenje kroz imena svakako nije nov postupak. Jurij Man u tekstu *Realno i fantastično* daje kraći pregled onomastike kod Gogoljevih prethodnika – Izmajlove, Narežnog, Bulgarina. Gogoljevi „potomci“ takođe su to radili (da pomenemo samo imena Raskoljnikova i Smerdjakova). U *Mirgorodu* i takozvanim „petrogradskim pripovetkama“ Gogolj počinje da govori i kroz imena likova (imena koja će po Ejhenbaumovom tvrđenju vrlo brižljivo davati i menjati iz redakcije u redakciju) tako što ih „opredmečuje“. Ponavljanjem glasovnih grupa i imena u prezimenu, kao i davanjem istih imena nekolicini likova, oni dobijaju crtu uniformnosti i tako se gradi izvestan podsmešljiv ton: *Demjan Demjanovič*, *Akakije Akakijevič*, *Pifagor Pifagorovič* Čertokucki, *Ivan Ivanovič* i njegov suparnik *Ivan Nikiforovič*¹³. Drugima će dati posprdna ili, jednostavno, smešna imena-složenice kao Čuhopupenko (Svrbonjić), Kizjakopupenko (Suva balega), Pupopuz (Trbonjić), Sverbiguz, Golopuz, Golopupčenko, Golokopitenko, Zakrutiguba (čovjek stisnutih usana), Smačnjenkij (Ukusni), Balaban (Ždrebac), Krutoriščenko (Tvrđi sir), Hlosta (Lenčuga), Nazarovič (Okati), Pereperčiha (переперчить – zabiberiti), Kuročka (Kokica), Šponjka (Klin), Vakula (Varalica), Dejepričastije (glagolski prilog, inače profesor ruske gramatike), Piskarjov (od reči šaran), a kobili iz *Kočije* puno ime Agrafena *Ivanovna*¹⁴. Ovaj će postupak dovesti, reklo bi se, do savršenstva u kasnijim delima – *Ženidbi*, *Revizoru*, *Mrtvim dušama*: Čičikov, Ljuljukov, Petar Ivanovič Bopčinski i Petar Ivanovič Dopčinski, Ljapkin-Tjapkin (brzo-kuso), Anton Antonovič, Luka Lukič itd.¹⁵

Samo Gogoljevo prezime zaslužio je neki njegov predak, verovatno se noseći kicoški jer гоголь znači patak (u smislu šepurenja). Svoj nadimak iz detinjstva Rudi (riđi) Panjko iskoristio je u *Večerima*... davši naratoru to ime.

Stilska figura koju ćemo veoma često sresti je kontrast. Ali, prilikom krutog definisanja ovog termina primenjenog na Gogoljevu prozu nailazi se na otpor. Naime, u Gogoljevom kontrastu naići ćemo istovremeno i na ironiju, oksimoron, paradoks i antitezu. „Da bismo čitaocima još bolje pokazali stepen obrazovanosti P-skog pešadijskog puka, dodaćemo da su dvojica oficira bili strašni kockari.“¹⁶ „Njegov mrtvački sanduk tiho, bez religioznog

¹² N. V. Gogolj, *Šinjel i druge pripovetke*, str. 34.

¹³ Ali Gogolju nije dovoljno što se glavni junaci zovu isto već uvodi i trećeg Ivana Ivanoviča koji je, doduše, lako prepoznatljiv: „Ivan Ivanovič – ne naš Ivan Ivanovič, već drugi, koji je čorav na jedno oko.“ N. V. Gogolj, *Mirgorod*, str. 202.

¹⁴ U dramskom odlomku *Kockari* špil karata se zove Adelaida *Ivanovna*!

¹⁵ V. Jurij V. Man, *Realno i fantastično*, Treći program, br. 96–99, 1992; Vitomir Vuletić, *Nikolaj Gogolj i njegove tri „idile“*, Novi Sad, 2004.

¹⁶ N. V. Gogolj, *Večeri na seocetu kraj Dikanjke*, str. 225.

obreda, povezli su na Ohtu, za njim je išao i plakao samo jedan vojnik-stražar, i to zato što je bio pijan.“¹⁷ Kasnije će u *Mrtvim dušama* Gogolj biti jasniji, „decidiraniji i kontrastniji“: „Onde je samo jedan jedini valjan čovek – javni tužilac, pa i on je, ako ćemo istinu govoriti, svinja.“¹⁸ Vitomir Vuletić dobro uočava da je obično negiranje jače što je sama pohvala snažnija, kao u prethodnom primeru.

Dovođenjem u vezu „svinjskog karaktera“ sa valjanošću čoveka, pijanstvo s plakanjem na sahrani ili kockanje s obrazovanošću Gogolj postiže humorni efekt, istovremeno bespoštedno karakterišući svoje junake.

Govoreći o grotesknom kod Gogolja, Boris Ejhenbaum kaže da je za stil groteske neophodno situaciju smestiti u vrlo mali zatvoren krug „nestvarnih emocija“ da bi se u tako od realnosti izolovanom krugu mogla razviti „igra sa realnošću“ u kojoj će se zanemariti psihološka i logička uslovljenost, gde će nastati mogućnost da „sitnica može narasti do kolosalnih razmera“, i gde će se tako stvoriti prostor za hiperbolu. Nana Bogdanović za osobenosti Gogoljevog stvaralaštva uzima tri osnovna činioca: „Intenzivno osećanje realnosti, specifičan, najčešće tragično obojen humor, ubedljivo hiperbolisanje do groteske i čak do apsurdna“¹⁹, a mi bismo mogli da proširimo i na digresivnost, nemotivisanost, dubok osećaj za fantastično, isticanje sporednog umesto glavnog, nebitnog umesto bitnog itd.

Hiperbola je, može se reći, Gogoljevo omiljeno stilsko sredstvo kad je u pitanju čitav opus. Čini se da Andrej Beli ne *preteruje* kad za njega kaže da se „otrovao hiperbolama“. Ilustrovaćemo to kratkim reprezentativnim citatima iz *Revizora*:

„– Recite, molim vas, čini mi se da ste juče bili malo niži rastom, zar ne?

– Lako je moguće.“²⁰

i *Mrtvih duša*:

„Čičikov pogleda i vide da doista nema na njemu ni lančića ni sata. Njemu se čak učini da mu je i jedan bakenbard manji i da nije onako gust kao onaj drugi.“²¹

Na početku pripovetke *Nos* berberin Ivan Jakovljevič se budi na sledeći način: „Pridigavši se u krevetu, video je svoju suprugu, damu dostojnu poštovanja i veliku ljubiteljku kafe, kako izvlači iz peći porumenele hlepčiče“. Dama dostojna poštovanja, koja je pri tom i velika ljubiteljka kafe odlična je ilustracija za Gogoljev tipičan spoj uzvišenog i banalnog. Ali, kad se tome doda scena u kojoj takva dama vadi iz peći porumenele hlepčiče, dobije se i hiperbola navedenog grotesknog spoja. Preterivanjem je posebno bogata pripovet-

¹⁷ N. V. Gogolj, *Šinjel i druge pripovetke*, str. 27. Moglo bi se navesti sijaset sličnih primera: „Dobar kozak. Voli ponekad da ukrade i slaže bez ikakve nužde, ali je kozak bez mane.“ *Mirgorod*, str. 156. „Filozof je pripadao onoj vrsti ljudi u kojih se, kad ih dobro nahranite, budi snažna ljubav prema blišnjima.“ *Isto*, str. 160. „Šefa policije, koji je bio pametan čovek, ali je po čitav dan spavao: od ručka do večere, i od večere do ručka.“ *Šinjel i druge pripovetke*, str. 139. „Načelnik je bio veliki ljubitelj umetnosti i manufakture, ali je državnu novčanicu pretpostavljao svemu ostalom.“ *Isto*, str. 51.

¹⁸ N. V. Gogolj, *Mrtve duše*, str. 97.

¹⁹ N. Bogdanović gest cenzora koji je odbio štampanje knjige ne otvorivši je, zbog učenja pravoslavne crkve o dušama koje ne mogu biti mrtve, naziva „replikom dostojnom junaka *Revizora* i *Mrtvih duša*“.

²⁰ N. V. Gogolj, *Revizor*, str. 62.

²¹ N. V. Gogolj, *Mrtve duše*, str. 64.

ka *Taras Buljba*, što je logično jer je to uobičajen način predstavljanja epskih junaka. Kad Ostap zahrče na livadi, trava se povija.

Po sopstvenom svedočenju Gogolj nije stvarao ništa „iz glave“²² već je sve uočavao u prirodi, oko sebe, dakle, njegov svet nije izmišljen, već svet prema kome, čini se, oseća pritajenu nelagodnost i odbojnost i prikazujući ga na baš takav način, želi da ga menja (što je, uostalom, i sam često napominjao). „Skupiti sve odvratno na jedno mesto i to ismejati“, deviza je Gogoljeva. Smeh, „jedini pozitivni junak“, kod Gogolja lako preraste u satiru, a kad sve preraste u grotesku onda se, čitalac, da parafraziramo Bjelinskog, smeje dok čita, a plače kad pročita.

Pesimizam, sumornost, seta

Gogoljevu sklonost pesizmu i melanholiji srećemo na stranama pripovedaka, a napose u pismima i svedočenjima poznanika i savremenika. Kada se tome pridodaju manična kao i izrazita hipohondrična priroda, bude jasniji njegov nesmiraj i večita težnja za odlaskom, traganjem, ako ne, zapravo, bežanjem. U korenu Gogoljeve hipohondrije, duševnog rastrojstva, strahova, lutanja i traganja za nečim što ni on sam nije znao da definiše, svakako je njegov temperament. Ovako će se na jednom mestu autopoeitički osvrnuti: „Ja sam obično bio pre melanholičan, sklon meditiranju. Kasnije su se tome pridružile bolest i depresija. I upravo ta bolest i depresija behu razlog onog vedrog raspoloženja koje se pojavilo u mojim prvim delima: da bih razonodio samog sebe ja sam bez daljeg cilja i plana izmišljao junake, stavljao ih u smešne situacije – to je poreklo mojih pripovesti.“²³

Tema koja će u ovom radu biti svesno zaobiđena, pre svega zbog neiscrpnosti, jeste Gogoljeva religioznost. Da li se radilo o ljubavi prema Bogu ili o strahu od đavola – ni umnije glave od ove nisu mogle da dokuče. Zašto nema radosti, lepote i ljubavi, već praznine, dosade, greha, tuge i pustoši? Kako to da religiozan pisac, a Gogolj nam se tako zasigurno predstavljao, vidi i prikazuje samo ružne pejzaže ljudske duše? „Nepoznatom tugom već je planula zemlja, a život je postao još okrutniji. Sve se izopačava i snižava,

---

²² „Nikad ništa nisam stvarao u mašti i nisam imao tu osobinu. Dobro mi je polazilo za rukom samo ono što sam uzimao iz stvarnosti, iz podataka kojima sam raspolagao... moja mašta me dosad nije obdabila nijednim izuzetnim karakterom i nije stvorila ni jedne stvari koju moj pogled nije negde uočio u prirodi“. M. Stojnić, *nav. delo*, str. 292. Nešto slično kaže i u *Autorskoj ispovesti*: „Moj predmet su uvek bili stvarnost i život u njegovom sadašnjem obliku, možda stoga što je moj um uvek bio sklon realnosti i opipljivoj koristi. S vremenom se u meni sve više učvršćivala želja da postanem savremeni pisac. Ali istovremeno sam uvideo da je nemoguće, prikazujući stvarnost, ostati u onom uzvišenom i spokojnom stanju koje je neophodno za stvaranje velikog i skladnog dela. Sadašnjost je suviše živa, suviše pogađa, suviše razdražuje i piščevo pero neosetno i neprimetno prelazi na satiru, pored toga, kada si sa drugima i manje-više stvaraš s njima, vidiš pred sobom samo one ljude koji stoje pored tebe; celu gomilu i masu ne vidiš, ne možeš sagledati celinu. Počeo sam razmišljati o tome kako da se iščupam iz gomile, da stanem na takvo mesto odakle bih mogao da sagledam celu masu, a ne samo ljude koji su pored mene – kako da sadašnjost, odvojivši je od nje, na neki način za sebe pretvorim u prošlost.“ N. V. Gogolj, *Članci i pisma*, str. 132.

²³ N. V. Gogolj, *Članci i pisma*, str. 364.

pred svima raste samo divovski lik dosade, dostižući svakim danom nepreglednu visinu. Sve je gluvo, svuda je groblje, Bože, prazno i strašno postaje na Tvom svetu.“²⁴ „Napuštenog vreba čama. I biva teško i tužno na srcu, i ničim da mu pomogneš.“²⁵ Kao da eho poslednjih rečenica odzvanja Ujevićevom *Svakidašnjom jadikovkom*. Ta čama, „izrovano, crno polje“, „dosadna kiša, plačljivo nebo“ pejzaži su Gogoljeve proze. „Miris groba“ veje iz „nepojamno užasne sudbine svega dobrog na zemlji“.

Motiv izopštenosti i nepripadanja ovom svetu čest je kod Gogolja. Sa ove strane su čamotinja, progon, muke, bolest, ludilo, greh, sa druge idilična predstava spokoja i kuće u „plavoj daljini“: „Poletite, konji, i nosite me sa ovoga sveta. Dalje, dalje, da ne vidim ništa, ništa. Eno se nebo kovitla preda mnom... Da li se to moja kuća plavi u daljini? Da li to moja majka sedi kraj prozora? Majčice, spasi svog jasnog sina! Pusti suzu na njegovu bolesnu glavu! Pogledaj kako ga muče! Privij na svoje grudi jasnog sirotana! Za njega nema mesta na svetu! Proganjaju ga! Majčice! Sažali se na svoje bolesno dete!“²⁶

U smislu eksplikacije očaja i straha, nemogućnosti opstanka u ovome svetu indikativna je scena iz *Strašne osвете* s kojom su neki poredili Gogoljev odnos sa ocem Matvejem, a u kojoj se grešnik obraća isposniku:

„– Oče! moli se! moli se! – viknu očajnički. – Moli se za izgublenu dušu! – i stropošta se na zemlju.

Sveti isposnik se prekrsti, uze knjigu, otvori je, ali užasnut ustuknu – i ispusti knjigu.

– Ne, grešniče nad grešnicima! Nema za tebe milosti! Idi odavde, ne mogu se moliti za tebe!

– Ne možeš? – viknu kao pomahnitao grešnik.

– Pogledaj, sveta slova u knjizi puna su krvi. Još nikad na svetu nije bilo takvog grešnika!

– Oče, ti mi se podsmevaš!

– Odlazi, prokleti grešniče! Ja ti se ne podsmevam. Mene strah obuzima. Nije dobro biti s tobom.“²⁷

Možda bi lakše, u poslu detektovanja osobenosti Gogoljevih pripovedaka (a i stvaralaštva uopšte), bilo krenuti sa suprotne strane, tj. otkrivati čega nema. Ako bi istraživanje krenulo u tom pravcu, upadljivo bi se pojavio nedostatak motiva – ljubavi. Ako se izuzme romantična veza Andreja Buljbe sa Poljakinjom iz neprijateljskog tabora, surovo kažnjena veza, teško da se mogu naći stranice na kojima Gogolj koristi motiv ljubavi koji je inače najčešći pokretač radnje. S druge strane, nije retko Gogoljevo poistovećivanje žene i đavola. Iz ove dve premise Močuljski izvlači sledeći zaključak navodeći na kraju Gogolja: „Gogoljeve misli o demonskoj prirodi lepote i pogubnosti zasnovane [su] na njegovom ličnom psihološkom iskustvu: on se užasavao ljubavi predosećajući njenu strašnu rušilačku snagu na svojoj duši, njegova priroda je bila u tolikoj meri osećajna da bi ga 'taj plamen pretvorio u prah za jedan tren'.“²⁸

²⁴ Gogoljeve reči u: K. Močuljski, *Gogoljev duhovni put*, str. 121.

²⁵ N. V. Gogolj, *Soročinski sajam*, str. 88.

²⁶ N. V. Gogolj, *Šinjel i druge pripovetke*, str. 170.

²⁷ N. V. Gogolj, *Večeri u seocetu kraj Dikanjke*, str. 215–216.

²⁸ K. Močuljski, *nav. delo*, str. 74.

Hofman – Gogolj – Harms

Osmatrajući s našeg vidikovca, početka 21. veka, uočavamo značaj književne tradicije i nasleđa u proučavanju književnosti i onih koji je stvaraju. Po pravilu, pisci ili negiraju ili se oslanjaju na prethodnike. Ni Gogolj nije izuzetak. Ono što je zatekao u ruskoj literaturi nije bilo mnogo, tako se pretpostavlja da su značajniji uticaj na njega izvršili samo Veljtmanovi putopisi, Daljova upotreba skaza i Solovjovljeva književnost nonsensa. Međutim, ogroman uticaj s početka 19. veka pretrpela je ruska književnost i misao uopšte, pa i sam Gogolj, od nemačke romantičarske književnosti i filozofije. Pouzdano se zna da se Gogoljevo iako neveliko obrazovanje oslanjalo na nemačku književnost, a onaj ko je privukao njegovu najveću pažnju, čini se, bio je Ernst Teodor Amadeus Hofman. Nekoliko biografskih tačaka čak im se i podudaraju: doživeli su približno iste godine – Hofman 46, Gogolj 43, bavili se činovničkim poslom, imali sklonost ka pozorištu, osrednje i nesistematično obrazovanje, psihičku labilnost – Hofman je umro od Tabesa dorsalisa²⁹, Gogolj od duševnog rastrojstva. Zna se da je Hofman bio zainteresovan za stare hronike i legende koje je nazivao „rudnikom đavolija“, i da su njegova pripovetka *Falunski rudnici* i Tikova *Volšebna ljubav* veoma bliske Gogoljevoj *Noći uoči Ivanj-dana*. Isto tako se dovode u vezu Hofmanov *Ignac Dener*, Tikov *Petrus Apone* i Gogoljeve *Strašna osveta* i *Majska noć*. Osnovna razlika u predstavljanju đavola u Hofmanovoj i Gogoljevoj prozi je u tome što je kod prvog on obiljan gradski gospodin, a kod drugog seoski šeret.

Nana Bogdanović u eseju *Gogolj i Hofman*, navodeći sličnosti i razlike između dvojice autora ostaje pri tezi da se oni, ipak, razdvajaju u velikoj meri jedan od drugog u „dva sasvim posebna, svoja sveta“³⁰, a mi ćemo, iako potvrđujući ovu tezu, pokušati da uticaju nemačkog na ruskog pisca pridamo malo veći značaj.

Brižljivim posmatranjem uočilo bi se mnogo niti koje vežu književnost nemačkog romantizma s Gogoljem. Hofman je često koristio dijabolične, bolesne, opsesivne i tipove opsednute ludilom³¹. Paralele možemo naći i u sukobljavanju realnog i idealnog, sna i jave, u korišćenju humora. Pirogov, Popriščin i Čartkov slični su Hofmanovim likovima sa opsesijama, halucinacijama, bolesnim stanjima; tu je i zajednički motiv razumnih životinja u *Zapisima jednog ludaka* i *Mačku Muru*; likovi činovnika i umetnika itd.

Neizbežno je poređenje Hofmanove *Priče koja opisuje nekoliko potpuno neverovatnih događanja: Izbor neveste*, i pripovetke *Nos*. „Ali tada, Kraljevom ulicom naiđe neki nitkov i, onako u prolazu, otrgnu mi obe noge pa pobeže s njima trkom, smejući se glasno. A ja, jadni tajni kancelarijski sekretar, ljusnuh u gadno ulično blato i stadoh da zapomažem: 'Noćni stražaru, slavna policijo! Trčite ovamo, ovamo, držite lopova, držite lopova! Ukrao je moje noge!' Međutim, gore, u opštini, iznenadno se sve umirilo i zamračilo, a moj glas se izgubi u vazduhu i niko ga ne ču! Već sam počeo da očajavam kad se onaj čovek vrati i, trčeći besomučno, dobaci mi u lice moje noge. Tada skočih koliko sam mogao brže, onako potpuno zgranut, i uleth u Špandausku ulicu. Stigoh do svoje kućne kapije, sa već

²⁹ Sušenje ledne moždine praćeno poremećajima stabilnosti hoda, posledica sifilisa.

³⁰ N. Bogdanović, *Književne analize*, Novi Sad, 1987, str. 24.

³¹ Hofmanovo delo često se naziva i „epopejom ludila“.

izvađenim ključem od kuće u ruci, a kad tamo, ja – lično ja – već stojim pred vratima i besno gledam sebe, ovim istim krupnim crnim očima koje su u mojoj glavi“, malo kasnije: „Venijaminov naočiti nos odjedanput se toliko izduži da je prošao pored samog Albertininih lica i glasnim praskom čvrsto udario u suprotni zid, Venijamin ustuknu nekoliko koraka, a nos se odmah uvuče natrag“, i pre toga: „O bože – viknu tajni kancelarijski sekretar izvan sebe – o bože, zauvek zeleno lice! Šta će na to ljudi, šta će da kaže njegova ekselencija gospodin ministar? Neće li njegova ekselencija poverovati da sam lice obojio zelenom bojom prosto usled sramotne svetske taštine? Ja sam propao čovek, izgubiću službu jer država ne može da trpi tajne kancelarijske sekretare sa zelenim licima. Jao meni, najjadnijem među ljudima...“³²

Već na prvi pogled jasno su uočljivi predmetna podudarnost, tretiranje problema na sličan način; tu se, kao i kod Gogolja, bez ikakvog racionalnog razloga i povoda dešavaju najneverovatnije stvari, major Kovaljov bez nosa ima iste probleme kao i Tusman sa zelenim licem. Poznati su i motivi iz Šamisoovog *Petera Šlemila* sa čovekom bez senke i Hofmanovog *Erazmusa Špikera* sa čovekom bez odraza u ogledalu, koji se mogu dovesti u vezu s nestankom nosa i oživljavanjem portreta u istoimenoj Gogoljevnoj pripovesti.

Na samom početku *Izbor neveste* nailazimo na sledeći „događaj“: „Navikao se na to da svlačenje kaputa i čizama završi upravo u trenutku kad na tornjevima crkava Sv. Marije i Sv. Nikole počne da izbija jedanaest časova, tako da već bude u udobnim papučama i da navuče noćnu kapu kad zabruji poslednji udar zvona“³³, i ako uporedimo sa sledećim mestom iz *Priče o tome kako su se zavadili...:* „Potom naredi Gapki da mu donese mastionicu i pero, pa sam, svojom rukom ispiše na hartiji sa semenom: ovu dinju pojeo sam toga i toga datuma. A ako se tom prilikom desi i neki gost, doda: učestvovao taj i taj“³⁴, videćemo podudarnost u suvišnoj preciznosti, dokonom sitničarenju junaka, onome u čemu će Gogolj postati „nenatkriljiv majstor ‘sitnica’, minijturni slikar, cizelir“³⁵.

Ako uzmemo pojam fantastičnog u onom užem hofmanovsko-poovskom smislu, dakle ako podrazumevamo efekt čuđenja i osećanja straha, nepostojanje granice realnog i irealnog, onda za pripovetke *Vij*, *Portret* i, delimično, *Nevski prospekt* možemo reći da su hofmanovske, čime se naravno, ne negira originalnost i autohtonost Gogoljevog dela.

O Gogoljevom uticaju na druge pisano je mnogo. Lav Zaharov u jednom članku kaže: „Pred tim delom, može se reći, položili su zakletvu gorostasi ruske književnosti. A prvi među njima – F. M. Dostojevski“.³⁶ Na listi su i Turgenjev, Pisemski, Njekrasov, Remizov, Zamjatin, Piljnjak, Bulgakov, Tolstoj, Mereškovski, Beli, Ostrovski i ostali. Gogolj je uticao i na srpski romantizam i realizam, na Glišića, Lazarevića, Sremca, Nušića³⁷.

Međutim, ovde ćemo, bez pretenzija da do kraja objasnimo, pokušati da osvetlimo jedan „slučaj“, koji je, čini se, ostao nezasluzeno u tami – „slučaj Petrograđanina Danila Ivanovića

³² Ernst Teodor Amadeus Hofman, *Izbor neveste*, Beograd, 1980, str. 98.

³³ Isto, str. 43.

³⁴ N. V. Gogolj, *Izabrane pripovetke*, str. 135.

³⁵ R. Šovari, *nav. delo*, str. 704.

³⁶ Lav Zaharov, *Realnost nerealnog kod Gogolja*, Život, br. 9–10, 1958, str. 790.

³⁷ Nušić čak svoje *Sumnjivo lice* naziva „gogoljjadom u dva čina“.

Juvačova Harmsa (1905–1942)“. Gogoljev uticaj uočljiv je pri prvom pogledu na Harmsove „slučajeve“ – kratke priče, drame, pisma, anegdote. Imena junaka analogna su Gogoljevima: Semjon Semjonovič, Aleksej Aleksejevič Aleksejev, Pakin i Rakukin, Koškin i Maškin. Siže je uprošćen, a najčešće ga i nema, korišćeni su kalamburi, neočekivani završeci, nemotivisano pripovedanje, grotesknost, zanimanje za ružnu stranu života, zamena bitnog nebitnim, glavnog sporednim, obični ljudi iz gomile kao junaci, humor zasnovan na efektu iznenađenja i apsurdu.

Kada bismo pročitali, recimo, rečenice: „Razmišljao je, razmišljao, i na kraju nije znao šta da misli“, ili: „Međutim, tu zbivanja odjednom prekriva magla, tako da niko ne zna šta se dalje dogodilo“ van konteksta, pre bi nam pao na pamet Harms kao autor. No, u pitanju je Gogolj, iako bi navedene rečenice sasvim lako mogle da se nađu i u Harmsovoj prozi.

„Zanima me isključivo ružna strana života. Herojstvo, patos, neustrašivost, čojstvo, higijena, moral, patetika i hazard – mrski su mi i kao reči i kao osećanja“³⁸, piše Harms u dnevniku iz 1937. Da je bio veliki poštovalac Gogolja, govori i podatak o prvom mestu na njegovoj „rang listi“ pisaca, a o odnosu ova dva autora u građenju svojih junaka govori Dejan Mihailović: „Ovi psihološki svedeni likovi, papirnati 'građani' predstavljeni, u pravilu, samo svojim karikiranim imenom, takođe su model 'malih ljudi' kakve je u evropsku književnost uveo Gogolj, ali ovoga puta njihove parodije i karikature, spodobu u ljudskom liku koje pokušavaju da se međusobno onesposobe, obogalje ili zauvek učutkaju“.³⁹

Harms „teoriju besmislice“ dovodi do krajnjih granica, a granice logičnog razmiče, apsurd izdiže iznad stvarnog, umetnost iznad istine i, ako smo za Gogoljevo delo rekli da je fantastični realizam, za Harmsovo možemo reći da je realna, živa fantastika.⁴⁰

*

„Ukrajinski slavuj“⁴¹, „veliki talenat, genijalni pesnik i prvi pisac savremene Rusije“⁴², „osnivač naturalne škole“⁴³, „otac ruskog romana i proze“⁴⁴, „đavo koga su zbog nekakvog dobrog dela prognali iz pakla na zemlju“⁴⁵, hrišćanski mistik, „veliki snevač, spadalo, mag“⁴⁶, rđav profesor istorije, „jedan od rijetkih klasika koga ruski avangardisti nisu zbacili s parobroda suvremenosti“⁴⁷, fantastista i realista, „jedan od najoriginalnijih stvaralaca za

³⁸ Preuzeto iz: Dejan Mihailović, *Pogovor*, u: Danil Harms, *Slučajevi*, Beograd, 1989, str. 236.

³⁹ *Isto*, str. 233.

⁴⁰ Da pomenemo i jednu zanimljivost. Gogolj u *Nevskom prospektu* jednom obučaru, sporednom liku, daje Hofmanovo ime. Nešto slično radi i Harms kada Gogolja u dramoletu stavlja u potpuno besmisleni situaciju gde se neprestano sapliće o Puškina, kao i ovaj o njega. I Gogolj i Harms, ovim već poznatim postupkom, kao da žele da svoje pisce-uzore, stavljavajući ih u smešne situacije, prizeme (možda se na taj način oslobađajući njihovog uticaja).

⁴¹ A. Blok, *nav. delo*, str. 248.

⁴² V. G. Bjelinski, *nav. delo*, str. 163.

⁴³ *Isto*, str. 219.

⁴⁴ Nikolaj G. Černiševski, *Estetički i književno-kritički članci*, Beograd, 1950, str. 158.

⁴⁵ *Ruska fantastična pripovetka*, Beograd, 1987, str. 321.

⁴⁶ *Isto*, str. 321.

⁴⁷ *Pojmovnik ruske avangarde*, br. 6, Zagreb, 1989, str. 312.

koga zna svetska književnost⁴⁸, i valjda nećemo preterati ako kažemo – preteča (uz Bodlera) „estetike ružnog“ 20. veka, autor čiji je stvaralački opus (relativno kratak – 1829–1847) (ili „štampani grehovi“ kako je on to voleo da nazove) tako širok da ide od ukrajinskih „đavolijada“ inspirisanih neiscrpnim folklorom, preko *Tarasa Buljbe*, nadahnutog nacionalnim romantizmom, petrogradskih pripovedaka prepunih apsurda i nemotivisanog pripovedanja, *Zabeležaka jednog ludaka* – duboko psihološki motivisanog prikaza ludila, do *Revizora*, *Ženidbe* i *Mrtvih duša* – poema ljudske niskosti i gluposti. Pisac koji će se, verovatno, uvek čitati i čije će se implikacije tek otkrivati i tumačiti.

Gogoljev „pošljak“ istrgnut iz gomile, bez sadržaja i lica, bez nosa i šinjela⁴⁹, postaje značajan poput Odiseja, Hamleta, Don Kihota, Jozefa K., pomoću veličanstvene magije svog tvorca. Njegovi likovi tako, paradoksalno, dobijaju neku punoću, boje, značenje u kontekstu čitavog opusa i postaju pravi junaci u antimitskom i antijunačkom vremenu. Ne samo da je zadovoljio zahteve romantičara za ironijskom distancom, već je sve što je uradio obojio ironijom. Posebno svoje likove koji su se s mukom otcepljivali od njega, tako da se može govoriti i o samoironiji, pa i o „gogoljevskoj“ ironiji.

Njegova najveća zasluga je, možda, u proširivanju granica ljudskog znanja i mašte. Kontrastiranjem, pre svega, ukazao je na sličnost našeg sveta sa paklom, istovetnost sna i jave; da nije uvek sve logično, da sitnica može biti velika (za *banalno*⁵⁰ on nam je prvi širom otvorio oči), da je nemoguće moguće, da tanka crta razdvaja ludost od umetnosti⁵¹.

LITERATURA

1. Adamović, Vladimir. Gogoljeva depresija i smrt. *Savremenik*, god. 30, knj. 59, sv. 5, maj 1984, str. 432–437.
2. Babović, Milosav. Gogoljeva sudbina i delo. *Večeri u seocetu kraj Dikanjke*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991. – str. 7–55.
3. Babović, M. Gogoljeva shvatanja problema umetničkog oblikovanja. *Gradina*, br. 9, 1967, str. 15–32.
4. Babović, Milosav. Realizam Gogoljevog Tarasa Buljbe. *Stvaranje*, br. 1, 1954, str. 75–77.
5. Bahtin, Mihail. Rable i Gogolj. *Treći program*, br. 1–4 (96–99), 1993, str. 221–231.
6. Bjelinski, Visarion Grigorjevič. Književno-kritički članci. Beograd : Kultura, 1948.
7. Bogdanović, Nana. Književne analize. Novi Sad : Književna zajednica Novog Sada, 1987.
8. Bogdanović, Nana. Fantastika i realizam u Gogoljevim delima. *Delo* (Beograd), br. 2, 1957, str. 372–384.

⁴⁸ *Ruska fantastična pripovetka*, str. 321.

⁴⁹ „Gogolj je prvi zapazio nevidljivo i najstrašnije zlo ne u tragediji, već u nepostojanju svega tra-gičnog, ne u snazi, već u nemoći, ne u neobuzdanim krajnostima, već u isuviše razumnoj osrednjosti, ne u izoštrenosti i dubini, već u osrednjosti i banalnosti, površnosti svih čovekovih misli i osećanja, ne u najvećem, već u najmanjem.“ D. S. Mereškovski, *Gogolj, stvaralaštvo, život, religija*, *Savremenik*, br. 5, 1984, str. 355.

⁵⁰ Zanimljiva je Bahtinova sintagma „katarza banalnosti“!

⁵¹ Kad npr. Popriščin u *Zabeležkama jednog ludaka* kaže: „Priznajem, odskora mi se događa da čujem i vidim stvari koje još niko nije ni video ni čuo“. Zar se ista stvar ne događa i sa piscem?

9. Bošković, Maja. Realizam i romantizam u Gogoljevoj koncepciji folklor. *Republika*, br. 7–9, 1951, str. 662–668.
10. Vuletić, Vitomir. „Prva idila“ Nikolaja Gogolja – *Večeri u seocetu kraj Dikanjke. Ruske književne teme*. Beograd : Svetlostkomerc, 1996, str. 27–52.
11. Vuletić, V. Gogolj u potrazi za sobom. *Letopis Matice srpske*, god. 178, knj. 469, sv. 3, str. 261–276.
12. Vuletić, V. Nikolaj Gogolj i njegove tri „idile“. Novi Sad : Matica srpska, 2004.
13. Gogolj, Nikolaj Vasiljevič. *Večeri na seocetu kraj Dikanjke*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991.
14. Gogolj, N. V. *Drame*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991.
15. Gogolj, N. V. *Izabrane pripovetke*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika, 1964.
16. Gogolj, N. V. *Mirgorod*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991.
17. Gogolj, N. V. *Mrtve duše*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991.
18. Gogolj, N. V. *Portret*. Beograd : Slovoljubve, 1980.
19. Gogolj, N. V. *Pripovijetke*. Zagreb : Kultura, 1950.
20. Gogolj, N. V. *Revizor ; Šinjel*. Sarajevo : Svjetlost, 1983.
21. Gogolj, N. V. *Taras Buljba*. Beograd : Rad, 1960.
22. Gogolj, N. V. *Tumačenje božanstvene liturgije*. Močuljski, Konstantin. *Gogoljev duhovni put*. Beograd : Logos : Ortodos, 1995.
23. Gogolj, N. V. *Članci i pisma*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991.
24. Gogolj, N. V. *Čudnovate priče*. Beograd : Eos, 1938.
25. Gogolj, N. V. *Šinjel i druge pripovetke*. Beograd : Jugoslavijapublik, 1991.
26. Gogolj, N. V. *Šinjel i druge pripovijetke*. Sarajevo : Veselin Masleša, 1983.
27. Goleniščev-Kutuzov, Ilija. Pravi Gogolj. *Iz nove ruske književnosti*. Beograd : SKZ, 1937, str. 35–43.
28. Гукoвский, Г. А. Реализм Гоголя. Москва ; Ленинград : Госиздат, 1959.
29. Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. *O umetnosti*. Niš : Gradina, 1974.
30. Dragić Kijuk, Predrag R. Anđeo dobra ili anđeo zla. *Savremenik*, god. 30, knj. 59, sv. 5, maj 1984, str. 409–424.
31. Ejhenbaum, Boris. Kako je napravljen Gogoljev Šinjel. *Letopis Matice srpske*, knj. 400, sv. 5, novembar 1967, str. 398–413.
32. Zaharov, Lav. Realnost nerealnog kod Gogolja. *Život*, br. 9–10, 1958, str. 786–790.
33. Jovanović, Milivoje. Pripovetke Nikolaja Gogolja ili Posramljivanje đavola. *Soročinski sajam i druge pripovetke*. Beograd : Srpska književna zadruga, 1995, str. III–XXXVIII.
34. Lotman, Jurij M. Umetnički prostor u Gogoljevoj prozi. *Treći program*, br. 1–4 (96–99), 1993, str. 262–310.
35. Magarašević, Mirko. Gogoljevo dalekoumlje. *Savremenik*, god. 30, knj. 59, sv. 5, maj 1984, str. 425–431.
36. Man, Jurij V. Realno i fantastično. *Treći program*, br. 1–4 (96–99), 1993, str. 232–263.
37. Mereškovski, D. S. Gogolj. *Savremenik*, god. 30, knj. 59, sv. 5, maj 1984, str. 355–379; sv. 6, jun 1984, str. 557–578.
38. Mereškovski, Dmitrij S. Gogolj i đavo. *Delo* (Beograd), br. 7, 1985, str. 181–199; br. 8–9, 1985, str. 256–270.
39. Mereškovski, D. S. Gogolj – stvaralaštvo, život, religija. *Nadirući prostak*. Beograd : Nova, 1994, str. 91–197.
40. Milidragović, Milica. Gogolj kao inspiracija i tema. *Izraz*, god. 29, knj. 56, br. 7–8, 1984, str. 108–121.
41. Nabokov, Vladimir. *Eseji iz ruske književnosti*. Beograd : Prosveta, 1984.
42. Nabokov, V. Nikolaj Gogolj. Zagreb : Znanje, 1983.
43. Novaković, B. Gogoljeve ukrajinske pripovetke. *Letopis Matice srpske*, god. 127, sv. 3, mart 1951, str. 260–261.
44. Proajar, Žaklin de. Da li je Gogoljev đavo romantičan? *Književna reč*, br. 21, 1973, str. 18–19.

45. Rozanov, Vasilij. O Gogolju. *Savremenik*, god. 30, knj. 59, sv. 5, maj 1984, str. 380–393.
46. Rozov, Vladimir. [Tekstovi o Gogolju A. Bema]. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. 10, sv. 1, 1930, str. 131–132.
47. Ruska fantastična pripovetka. Beograd : Rad, 1987.
48. Stojnić, Mila. N. V. Gogolj. *Izraz*, br. 10, 1959, str. 287–294.
49. Stojnić, M. Ruski pisci, knj. 1. Sarajevo : Zavod za izdavanje udžbenika, 1972.
50. Tinjanov, Jurij N. Dostojevski i Gogolj : prilog teoriji parodije. *Delo* (Beograd), br. 11–12, 1981, str. 162–193.
51. Fanger, Donald. Gogolj – realizam, romantizam i groteska. *Reč*, br. 10, 1995, str. 100–105.
52. Harms, Danil. Slučajevi. Beograd : Rad, 1989.
53. Hofman, Ernst Teodor Amadeus. *Gospođica Skideri ; Majorat*. Beograd : Rad, 1963.
54. Hofman, E. T. A. *Izbor neveste*. Beograd : Slovoljubve, 1980.
55. Černiševski, Nikolaj. G. Estetički i književno-kritički članci. Beograd : Kultura, 1950.
56. Šklovski, Viktor. N. V. Gogolj. *Treći program*, br. 1–4 (92–95), 1992, str. 261–339.
57. Šovari, Roman. Gogoljev stil. *Republika*, br. 10, 1950, str. 701–705.